

LEXIC D'OC

Valai una seleccion de paraulas en occitan (lo vocabolari occitan se pòl consultar gratis sal sito <http://www.espaci-occitan.org/occitano-e-occitania/lingua-occitana/vocabolario-occitano/> - textes e traducion de Rosella Pellerino)

BAÍA

Dins l'Etat Mesana las Abadias eron congregacions d'òmes qu'organizavon fèstas profanas. Lo nom, en occitan Baía, passa après a indicar la fèsta mesma e sa procession de curiós personatges. A Sant Pèire, entè chasque cinq ans se passa la mai espectaculara embè 300 figurants, aquesta s'es transformaa dins una vera ri-evocacion istòrica. Fèsta pagana richa de símbols liats a la renaissença e a la fertilitat, sobrepausa istòria, legènda e tradicion en navisant la lucha de la Val Varacha contra lhi Sarrasins. Coma dins la Beo de Blins las fremas pòlon pas prener part a la Baía: lhi personatges femenins son totjorn interpretats da òmes. Dins lhi sècles, quaque Baía es estaa crestianizaa da la Gleisa e privaa de la simbologia mai profana, e la companhia s'es transformaa en escòrta armaa a proteccion del sant en procession. Es lo cas des Baías del Chastelar de Celas e del Praet de Chanuelhas en Val Maira, del Sambuc e Festiona en Val d'Estura, de Limon en Val Vermenanha e Chastelmanh en Val Grana.

BARBOIRA

Lo nom barboira indica totas las mascas del Carnaval o de la Baía, sensa distincion: lo nom ven benlèu dal fach que las mai anticas mascas di Carnavals alpins eron realizaas en bòsc o pèl embè de grossièras barbas de pelucs animals. Per irònica extension se dis barboira d'una frema pinturaa o vestia en maniera vistosa.

CARNAVAL/CARNEVAL/CARLEVAR

Dal latin carnem levare, enlminar la charn per la Quaresima, lo Carnaval era un moment de grand jai decò dins las valadas. Lo mai famós, bèla si suspendut despuei quaque an, es aquel dal Vilar d'Acelh, embè lo cortèu des Barboiras, celebrat la darrièra diamenja de Carlevar e la premièra de Quaresma. Lo Carnaval, rei de la fèsta, era companhat da dui Arlequins embè una vesta blanca tota decoraada da ribans e cocardas coloraas, flors, espigs e autres símbols de fertilitat. Lhi dui lo defendion da l'enemia mai granda, la Quaresma, tenent en man un sabre e fasent una dança propiciatòria. Lo second jorn de

fèsta lo Carnaval era processat e accusat de corrompre lhi joves, calenhar las fremas e gastar la tranquillitat: condemnat a mòrt, era fusilat, mas es destinat a renaïsser après un an. Dins lhi jorns del Carnaval sortion decò lhi manhins, que machavon lhi morres de nier, e bèstias arquetipicas que navisavon la lucha antica entre òme e natura.

CHALENDAS

Lo nom latin Kalendae, que marcava lo premier jorn de chasque mes, per lo sens de “pricipi” ven chausit en Val d’Estura e en Provenza, embè las variantes Calenda, Calena, per indicar lo Natal, fèsta que après l’arribaa del cristianisme avia substituït las fèstas que se passavon a Roma lo premièr de genoier per lo diu Janus. Las autras regions occitanas an cernut per contra lo mot Novè, Nadal, Noel, dal latin dies natalis, jorn de la naissença. Tot aquò que regarda lo Natal en Provença presenta l’atribut calendal, titol decò d’un’òbra de Mistral, ver imne a la Provença. Protagonista es un peschaor de Cassis que per amor d’Esterella realiza empresas que reten denhas d’admiracion, coma abatre lhi mèlzes del Mont Ventós o maçar miliers de tons. Fasent dir a Esterella que son còr serè pas conquistat da aquesti acts contra l’ambient, Mistral se demòstra modernament ecologista.

FANTÒME

Fantòme vòl dir fantasma mas decò chícho. A Toretas, ruua de Chasteldelfin en val Varacha, lo darrier jorn de l’an lhi joves fan un grand chícho de palha que rapresenta l’an passat e lo buton en plaça. Lo premier de l’an se fai lo procès al fantòme, embe avocats, testimònis, rusas e crias, e a la fin lo fantòme es condemnat a èsser brusat. Lo chícho ven brusat e simbolicament lo fuec pòrta via totas las tensions e lhi problèmas de l’an passat, en purifiant lo vilatge per lhi mes futurs.

MANHIN

Al cortèu del Carnaval dins totas las valadas prenion part decò lhi manhins, que rapresentavon lor categoria professionala. Eron acostumats a virar per las maisons embe un fornèl per arranjar lhi objècts de metal, eron vestits de nier e avion mans e morre cubèrts de calús. Dins la figura del Carnaval, que s’es gardaa encara encuei en nombrós país, de joves vestits de nier lo mars gras o lo ser del Mercre Escuròt fan de galijadas e machon lhi morres de la gent embe una nata brusateaa. Lor presença es un pòrtafortuna per lor e per tota la comunitat. Dir a quarqu’un qu’es un manhin es una manièra amistosa per lhi dir qu’es malnet.

NOVÈ

Dins lo XVII sècle una importanta producion religiosa enteressa tota l'Occitania: parlem di Novè, lhi chants del Natal, genre ben popular qu'arsòna lhi dramas sacres de l'Etat Mesana dediats a la Naissença de Jesus. En Auvernha e Limosin lo Novè se fai decò satira sociala, embe lhi Nadaus de Nòstra Dòna dei Doms que remonton a lhi ans entre lo 1570 e lo 1610, mas es a Avinhon qu'aqueste genre trucha lhi nivèls mai auts, embe lo compositor Nicolas Saboly. Lo musicista entre 1669 e 1674 publica lo Recueil de Noëls provençaux, racòlta de chants de Deineal ente lo monde di pastres era pintat embe tòns tament sumiants e serens da far dir al premi Nobèl per la literatura Frederic Mistral: "lhi Novè de Saboly farion plorar d'emocion tota una gleisa". Lhi Novè se difondon decò sus las Alps: remonton al XVIII sècle aqueli retrobats a l'Argentièra en Val d'Estura e a La Chanal en Val Varacha.

PARLAAS

Sacra representacion de la Passion de Jesus caracteristica d'Entraigas en Val Ges, fins al 1583 las Parlaas eron recitaas en lenga occitana, après en italian embe un texte mai censurat e controlat. Abandonaa entre 1955 e 1978, aquesta tradicion es estaa arpilhaa chasque tres ans; per tota la Setmana Santa lhi òmes que fan part des Confrairias del país arproponon la Passion e la mòrt de Criste sia dins la Paroquiala que per las vias e las plaças d'Entraigas.

PUENTA

A Claumont, en Val d'Ols, per la fèsta de Sant Bastian lo 20 de genoier se fai la puenta, un aut còn ponchut cubèrt de ribans colorats que rapresentaria l'àrbol del martiri de Sant Bastian. L'origina de la fèsta remonta a la pest del 1630, vist que Sant Bastian, invocat contra las epidemias, seria estat nominat patron del país pròpi en aquesti ans. Lo matin de la fèsta lhi sèt priors e las sèt prioras embe lo grop de lhi angelèts van en cortèu embe la puenta fins a la gleisa per la foncion religiosa. A la fin de la mèssa las prioras distribuïsson lo pan benesit, del temp que lhi òmes parion lo bal embe la puenta. Portat da dui priors e doas prioras lo grand fus ven fach virar en mes al monde, portant simbolicament fertilitat al país.

SABRE

Lo sabre es al centre d'una des fèstas mai espectaculara del territòri occitan alpin, lo bal di sabres. Liaa a autres rites presents en tota Europa, la dança que se passa a Finistrela lo 25 d'avost a per protagonistas dètz-e-uech espadonars embe l'arlequin e lo turc que rapresenton las fòrças del mal. Es una dança a ritme de tambor, ente lhi espadonars

buton lo sabre sus l'espata drecha del companh que ven darreire, fasent un serpent e truchant la tèrra embe lhi sabres per fecondar-la simbolicament. L'Arlequin es emprisonat da las ròsas, las figuras ariondas formaas dai balarins, que lhi ponchon lo sabre al còl, per rapresentar lo ben que ganha sus lo mal e la prima que ganha l'uvèrn. De fach un bòt aquesta fèsta se passava a la fin de l'uvèrn, coma la Baía. Après lhi a la "dança di ribans" ente lhi balarins dançon a l'entorn de l'àrbol de la libertat en entreçant lhi ribans colorats que pendon da sa poncha. Danças parelhs se passon encara a Banhasc e al Castelet Estura en provincia de Coni. La sciabola è al centro di una delle feste più spettacolari del territorio occitano alpino, il bal di sabres.

SANTON

Considerat "filh dal 1789" perquè creat dins aquel an da l'artisan e artista marselhés Jean-Louis Lagnel, lo santon, pichòta figura d'argila crua o cuecha, modelaa e decora a la man en un exemplar solet, es lo símbol dal Deineal en Provença. Rara paraula occitana a èsser passaa dins lo vocabolari francés, vòl dir "pichòt sant" e indica chasque figura sacra, profana o tira de la vita de tuchi lhi jorns, que forma lo presepi provençal. Lhi santons son un pòpol d'argila fach de pastres e peschaires, moliniers e lavandieras, nodaris e fanhans, joves e vielhs: da Christol o Gelindo, lo pastre abo la fea en braç, al ravi, lo jove da l'expression sumianta e simpla; dal badi-badan, lo badago dal vilatge, a la jove filha de Arles dins la tradicionala vèsta blancha e niera a aquela sagoma de Bartolomieu abo sa flasca.

SOLESTREL

Ven benlèu da la fusion de solelh e estèlas, esquasi per n'en sotlinhar lo clar extraordinari, lo nom del grand fuec que venia envischat sus las montanhas e dins las campanhas lo ser de Sant Joan, lo 24 de junh. Aqueste jorn, quora lhi pastres partion per analpar, portar las bestias en pastura en montanha, era retengut esquasi magic: lhi joves sautavon lo solestrel envisch expriment un desir e fasent fòrts uchs de jai. Se pensava que las erbas meisinalas culhies aquela nuec foguesson mai potentas e que butant-las sot lo cuissin foguesse possible far de sumis premonitors.

AREBEBA

Navisa la Sicilia l'arebeba, arbeba o rebeba, instrument de bèl sonar, present decò dins las valadas occitanas e dins la resta d'Occitania embè lo nom de guimbarda. Lo son d'aqueste instrument antic, coneissut jà dai Chinés del XII sècle e present decò dins la cultura ebrèa, es produch da la vibracion de la lenga de metal que lo forma, amplifica

da la gola. Donc ben simple da realizar, decò per lhi abitants des valadas, que l'adobravon per companhar las danças.

CHABRETA

Bèla si la chabreta arsòna Bretanha e Escòssa, un de lhi instruments mai presents en la tradicion musicala occitana es pròpi la chabreta. Lo nom ven dal material de realizacion, una pel de chabra, e de fach es instrument di pastres:jà citaa dins la Bibla, remonta benlèu ai Sumers. Aqueste istrument es coneissut en occitan e italian decò embè lo nom de piva, benlèu dal latin pipire, piolear, d'origina onomatopeica, mas las regions occitanas de França adòbren mai sovent cornamusa o bodega. Dins las valadas existon decò anticas rapresentacions d'aqueste instrument, en la gleisa de Sant Pèire d'Estròp e dins la chapèla de San Pèire de L'Arma.

GALOBET

Pichòt fifre a tres pertús tipic de la Provença, vai sonat embe la man gaucha, del emp que la drecha bat sal tamborin, aut tambur ariond. Decò Bizet escrivent l'Arlesienne de Daudet adòbra un tema per galobet e tamborin. Rei de lhi instruments populars, en Provença e en las valadas dins l'iconografia sacra, si lhi angels sonavon liras e violons, lo diaul era de costuma rapresentat a sonar galobet e tamborin.

SEMITON

Lo semiton e l'organet an per reire l'òrgan portatiu, parelh dich per las pichòtas dimencions que permettion de lo portar facilament en vir pendut al còl, un de lhi instruments mai populars entre lhi sècles XIII e XVI. Ver òrgan a canas en miniatura, lo sonaire lhi donava aire abo la man gaucha a travers un manti, dal temps que la drecha sonava lhi tasts. Coma tenia gaire d'aire, era possible sonar masque una nòta per bòt: parelh al començament dal XIX sècle prenon son pòst lo semiton e l'armòni diatònic. Entre lhi sonaires istòrics des valadas chal navisar Juspin Sezet e Joan Bernardi de la Val Varacha, Joan'd Servelh d'la Val Sant Martin e Nòto Vallauri de la Val Vermenanha, decò constructor d'armònis.

VIOLA

Naissua dins lo nòrd de l'Europa dins lo XI sècle, la viella o viola embè la nòta lònja del siu bordon ganha lo silenci di monastiers, en luchant contra l'horror vacui de l'Etat Mesana. Son invencion ven da la descuberta que la còrda produis de vibracions pas mas que pessuaa, mas decò fretaa da una roa. Al començament es dicha organistrum e es

sonaa da dui sonaires, emplegats a virar la roa e a esnhacar lhi tasts; apres serè un sonaire solet a far las doas operacions. Apres lo moment d'aur di trobadors e Arcades, es destinaa a artistas itinerants e a pauvres bòrnhs, d'ente tira lo sobriquet de viola da bòrnh. Entre aquesti, embè son curiós chapel a cloquins, lo tambur sus l'eschina e la viola en fauda, Briga es lo sonaire itinerant mai famós e caracteristic en l'istòria des valadas. Partit da la Val Maira, entre XIX e XX sècle viatja embè son instrument a forma de nau portant la musica occitana en tota la França.

BORRÈIA

Dança qu'a probabila origina guerrièra, es presenta en totats las regions occitanas embè figuras diferèntas, mas lhi mesmes pas. Esquasi sempre es en forma ternaria, 3/8 o 3/4, mas existon decò de formas en temps pariers, 2/4, dichas decò montanhadas. La borrèia es sovent companhaa da un texte chantat, irònic e legièr: dins las valadas italianas son famosas la la borrèia de la Val Po, la borrèia de Sant Martin, la vielha de la Val Varacha. La borrèia, da dança de guèrra, es devengua dança per calenhar, e es balaa da dui o quatre coblas que s'eschambion las fremas.

CONTRADANÇA

La contradança es una des danças mai coneissua del la Val Varacha mesana e devia èsser presenta decò en Val Maira. Son nom poleria venir da las country dances anglesas del '500, danças revelhosas balaas en grop dins las fèstas de campana, qu'an lor evolucion dins las Contredanses francesas del '600 e '700. A ben veire, lo nom poleria venir decò dal "balar contra" tipic des mai anticas danças circularas, que dins lo temp an originat las diferèntas contradanças coneissuas en Europa. En Val Varacha la contradança semelha naissua da la transformacion d'autras danças de la valida; paragonaa a la giga la solèta figura diferènta es aquela de la meira, que dins la giga es pas presenta.

CORRENTA

Dança tipica des valadas occitanas, es presenta decò al de lai des Alps, embè lo mesme nom mas estructura e execucion totalament diferènts. L'origina es pas precisaa, mas dèu èsser una evolucion populara des danças de la Renaissance, e prend son nom dal verbe correr, en rapòrt ai pas lèsts fachs dai balarins. Es dançaa en totas las valadas coma correnta ordinaria – las mai famosas en Val Vermenanha, Varacha, Pò e Cluson – embè pas diferènts e pas gaire variacions de figuras (C. de la Ròcha, C. de Costilhòlas). En Val Varacha e Vermenanha la correnta es seguia dal balet, sequença de figuras arpetua tanti bòts quantas son las coblas de balarins. La correnta es estructuraa en doas parts: la

premièra, dicha viron o a la mèssa, es mai quieta; dins la seconda, dicha balet, arpetua normalament dui bòts, lo ritme se fai mai revelhós e lhi balarins drant tenon lo ritme en tenent-se per man un denant l'autre, après dançon en cercle sotbraç.

FARANDOLA

Per las mainaas occitanas la farandola es una demura, e vist que vira es devengua lo nom d'una des mai anticas danças occitanas, típica de la Provença. La legenda dis qu'abie originas a Creta e sie liaa al famós fil d'Ariana, adobrat per sortit dal labirinte après aver maçat lo Minotaure, mas de rapresentacions trobaas dins la Mediterranèa documenton sia existença jà a l'Etat del Brons. La farandola es una dança de campanha, richa de sens ancestrals liats a la renaissença e a la feconditat, qu'arsòna lo vòl des gruas a la prima adobrunt lhi braç per tener en pè lo còrp que vira lèst; venia sonaa de costuma a conclusion di bals per indicar la fin de la fèsta. Es estaa decò adobraa al temps des contestacions a l'emperi de Bonaparte, per environar e far venir lo nervós ai soldats; en Lengadòc e Lemosin era costuma dançar la farandola denant a una maison novèla per onorar lhi espós just marriats.

GIGA

Coneissua en nombrós país d'Europa, bèla si al mesme nom s'arfan formas de dança ben diferèntas, ven benlèu da Jig que lhi Anglo-Sassons del XVI sècle adobravon per indicar genericament lo balar, coma avion fach lhi Francés embe lo mot gigue. La dança era presenta de fach jà a la cort d'Elisabeta vers lo 1560 e après se difond dins totas las corts d'Europa. En Italia es practicaa mas que dins las valadas del Mont Viso que n'en an gardats d'exemples caracteristics e coreografics. Entre aquesti, en Val Varacha la giga vitona, balaa en la val mesana sus una melodia benlèu de l'auta valada, coma fai pensar son nom, vitona, montanharda.

TREÇA

Dins las valadas las fremas e las filhas se penchenaven de costuma embe una treça, qu'après lo mariatge venia facha virar entorn a la tèsta o culhia dins un pocho. Mas aqueste nom indica decò una des danças mai anticas e coreograficas de la Val Varacha. Son origina es pas clara, e lo nom ajua pas, perquè ben da la figura principala de la dança, quora las coblas s'entreçon. Es la soleta dança ente chal èsser sieis, tres òmes e tres fremas; las coblas parton alternaas en una dança laterala per retornar al principi e laisser lo pòst a l'autra cobla. A la fin del vir de dança de la darrièra cobla, totas tres dançon ensemp encroseant-se e formant una treça sus un ritme de 8/8.

DÒBA

Dòba o adòba, la charn mitonaa típica de la Provença e des valadas, tirar-la son nom dal latin adobare, d'ente l'occitan adobar, arranjar, ornar, dich sustot del físic e de la maniera de vestir. La dòba de fach ven pariaa embe pichòts tòcs de charn, bèla si difèrenta (un bòt lhi avançum), "arranjats ensemp". Una autra teoria vòl que lo nom de la pitança arribe da una raïtz sassona o bas francona embe lo sens de talhar, picar, coma per lo francés antic que disia adouber per lhi cavaliers que venion investits embe un colp de sabre.

OLA

Reina de la taula de montanha, l'ola de tèrra cuecha adobraa per lo menestron de fasòls, pòrs, trifolas, piotino es passaa a indicar lo mesme plat, dins l'expression ola al forn. Coma es en tèrra cuecha sòna chòrnha, e benlèu es pr'aquò que se dis chòrnha coma una ola. Lhi claps semelhon a las olas es lo proverbial occitan per lhi italians "buon sangue non mente" o "il sangue non è acqua".

PANADA

Viure de panada es una maniera amistosa per parlar d'una vita paura, la panada, dal latin panis, pan, es passaa en occitan a indicar una sopa essenciala de pan arsís, uòu e fromatge gratusat en aiga conduchaa embe burre. Aqueste plat, símbol d'una cultura ente se campava via pas ren, era reservat sustot a las mainaas e ai vielhs sensa dents. Benlèu pròpi perquè era destinat a aqueli qu'arribavon pas encara – o pas pus – a rasonar, lo mot a pilhat après un sens negatiu, e panada en devengut un bonari insult que vòl dir fòl, bajan.

PASTÍS

Liquor perfumat a l'anís, típic de la Provença, prend son nom da l'expression pastís fasti o fastic, mischura desgustosa, embe un sens negatiu emplegat de costuma per pastís de charns pas sempre de premièra qualitat. Dins l'Uèch Cents lo pastís d'anís, obtengut da l'anet, avia pas bona reputacion, e era retengut sotproduch del mai prestigiós aissent: d'aicì ven l'extension del nom a l'aperitiu. Son rescat se dèu a Paul Ricard, que da pejoratiu lo rend un novèl mot del vocabolari francés, embe la mòda de mesclar 5 volums d'aiga e un de pastís.

RATATOLHA

Chauls, espinàs, trifolas e cebas eron las soletas verduras a creisser en valada: lo mai sovent se minjavon erbas sarvatjas coma luvertin, barbabòc, virasolelhs. Ben apreciats eron lhi legums, que se gardavon per lòng temp e substituïon las proteïnas de la charn. Fenolhs e chauleflors eron pas coneissuts, e masque a la fin del XIX sècle sus las montanhas arribon tomatica e meranzana. Pr'aquò la ratatolha, típica de la Provença – e de Niça dins la varianta boemiana sensa peurons – arriba dins las valadas masque dins lo Nòu Cents: la preparacion d'aqueste plat de verduras mitonaas demandava de fach fasolins, coçòts, peurons, caròtas e meranzanas dins una banha de tomatica, alh e ceba. Lhi Provençals fan remontar lo nom al parlar militar rata touillé, es a dir “pòst ente tot pòl nadar”, figura qu'arsòna lo minjar militar ente sovent se trobavon bulhits o frits lhi avançums del past precedent.

RAVIÒLAS

Es pas la pasta embe l'emplum de la tradicion piemontesa, mas pichòts fus de farina e trifolas las famosas raviòlas de la Val Varacha. Per las pariar, chal còire las trifolas, las esquichar e mesclar embe la toma, ajontiar l'uòu, l'ueli, la farina, e après aver empastat far lhi fus embe la palma de la man. Campar las raviòlas dins l'aiga bulhenta, far cantar lo burre e las conduchar.

SEIRÀÇ

Lo seiràç era fach embe lo laitin, produch d'escart del lach adobrat per far la toma. En fasent-lo bulhir se tirava un escassòt que venia entortolhat dins lo fen e laissat saisonar una setmana drant de la minjar. Lo nom ven dal latin serum, o dal fach que la pasta venia esnhacaa, serra, dins una tela per far surtit tot lo liquid. Es típica des vals Cluson, Ols, Pelis.

FOLETON

Lo foleton, dich decò esprit folet, es una figura mitica, pichòta, embe lhi pè de chabra e lo còrp plen de borra. Ben furbs, san far lhi fromatges e teisser, e quarqu'un trabalha per lhi òmes coma pastre o servent. Lhi a decò la verison femenina, la folatona, fantina o maga, decò ela pichòta, pelosa e grossiera: aquestas fantinas an mostrat a lhi òmes coma far lo fromatge e lhi aurion decò dich coma far la cira embe lo laitin, si lhi òmes aveisson prometut de pas anar fichanasear dins lors estremats. Mas coma lhi òmes mantenon pas la promèssa, lhi bòns rapòrts entre folatons e òmes finisson. En Val Varacha dien que sien las folatonas a portar las mainaas just naissuas sot las fuelhas di chauls. Encuei folaton, adobrat coma adjectiu, vòl dir fòl.

MASCHA

La mascha, amisa del diable, es una figura presenta dins la mitologia de totas las ruaas alpinas: frema sovent vielha, pòl mudar-se en bestia, controlar las fòrças de la natura e sovent rauba las mainaas o menaça la comunitat ente viu. La mascha embe lhi siei poders extraordinaris era lo capre expiatòri per justifiar malautias, faminas e malurs; polia pas murir fins qu'arribava pas a passar son poder a un'autra persona, decò mas que truchant-la.

SARVAN

La paraula sarvan o sarvanòt ven dal latin silvanus, que vòl dir abitant del bòsc. Son de omenets ben pichòts e desplaents que se vòlon pas far veire mas que fan de despiechs a lhi òmes, e sovent rapisson las fremas pas encara purifiaas après l'acojament – un bòt chalia laisser passar 40 jorns de purificacion drant de poler intrar mai en gleisa.